

C. TILLY'IO DEMOKRATIZACIJOS IR DEDEMOKRATIZACIJOS PROCESŲ KONCEPCIJOS VEIKSMINGUMAS POSTDEMOKRATIJOS KONTEKSTE

KONSTANTINAS LOTIUK¹

Klaipėdos universitetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Vis daugiau politinių santvarkų įgauna hibridiškumo požymių, o sprendimų priėmimo ir atskaitomybės visuomenei ratui siaurėjant, demokratinėse santvarkose pradeda vykti dedemokratizacijos procesai. Be to, visiškai nebeaiškus demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų tarpusavio ryšio rezultatas. Moksliniame demokratijos tyrimų diskurse išryškėjo analitinė postdemokratijos konstrukcija. Straipsnyje, pasitelkus C. Tilly'io metodologiškai suponuojamą demokratijos analizės koncepciją, analizuojamas demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų ryšys postdemokratijos aplinkoje, o teorinių teiginių operacionalizacijos tikslu pasitelkiama Ukrainos praktikos analizė.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *C. Tilly, demokratizacija, dedemokratizacija, postdemokratija, Ukraina.*

JEL KLASIFIKACIJA: I38.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rfds.v33i1.2199>

Įvadas

Demokratija yra bene universaliai pripažįstama siekiamybė ar net natūralus ir tam tikra prasme galutinis valstybių vystymosi būvis. S. Huntington'o *demokratizacijos bangos* jau 30 metų tikrai audringai blaško demokratijos tyrimus, pretenduojančius atsakyti į klausimą, kas iš tikrųjų vyksta su demokratija per pastaruosius 50 metų. XX a. septintajame dešimtmetyje tik maždaug trečdalis valstybių buvo laikomos demokratijomis ir tai pavadinta pirmąja demokratizacijos banga, o dabar diskutuojama dėl trečiosios demokratizacijos bangos pabaigos. Galima sutikti, kad demokratija patyrė neįtikėtiną sėkmę, bet demokratijų skaičius XXI a. pirmajame dešimtmetyje stabilizavosi, o pačiose demokratijose vyksta nelaukti pokyčiai. Pastarieji vis dažniau analizuojami per demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų prizmę.

Demokratizacijos ir dedemokratizacijos vektorių išskyrimas bei jų tarpusavio ryšio analizė pati savaime nėra mokslinė inovacija. Mokslinė inovacija yra šių procesų ryšio apibūdinimas, atskleidžiantis ne tik dabartinės bei tolesnės politinės konjunktyūros apmatius, bet ir leidžiantis vertinti demokratijos, kaip iki šiol laikyto geriausio valdymo būdo, perspektyvas. Žengiant šiuo keliu pastangos, kurios gali būti iš dalies įvardijamos kaip demokratizacija arba reversinis procesas – dedemokratizacija, kaip jau dabar autoriai pastebi, virsta naujais politinio valdymo apibrėžimais, tokiais kaip postdemokratija, kurią K. Šerpetis (2009) vadina opozicija neigatyvioms liberalios demokratijos raiškoms. Taigi, kaip demokratija turi ir gali veikti, siekiant išnaudoti didžiausią valstybės ir visuomenės potencialą?

Šiame straipsnyje pasitelkiami Charles'o Tilly'io demokratijos tyrimai. C. Tilly'is (1929–2008) – iškylus mokslininkas, plėtojęs istorinę sociologiją ir demokratijos tyrimuose palikęs reikšmingą pėdsaką. Jo atlikti

¹ Konstantinas Lotiuk – Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Viešojo administravimo ir politikos mokslų katedros doktorantas
Moksliniai interesai: tarptautiniai santykiai, demokratijos tyrimai
El. paštas: Konstantinas.Lotiuk@gmail.com
Tel. +370 609 886 28

valstybių formavimosi ir vystymosi tyrimai sociologijos, politikos bei istorijos moksluose ir toliau brėžia paskirą kryptį. Apibendrinami lakoniškai tai pavadinkime *tilišąją perspektyvą*. Mes C. Tilly'io demokratijos tyrimuose akcentuojame jo dėmesį demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesams, taip pat procesų, o ne sąlygų svarbą demokratijos raidai.

Į C. Tilly'io tyrimus yra kreipęsis ne vienas demokratijos tyrėjas. S. Tarrow (2003) apžvelgia C. Tilly'io bibliografiją, akcentuodama mechanizmų ir procesų prieigos svarbą demokratizacijos-dedemokratizacijos tyrimuose. R. Hogan'as (2004) apibendrina, kad demokratizacija ir dedemokratizacija konceptualizuojasi piliečių bei valstybės institutų santykiuose. D. McAdam'as, S. Tarrow (2003) bendrame darbe su C. Tilly'iu skiria ne tik demokratizacijai būtinus kriterijus, bet ir tris tų kriterijų grupes: esminiai, konstituciniai ir orientuoti į politinius procesus, kitaip tariant, kriterijus, kurie ne tiek būtini, kiek iš dalies lemia demokratizaciją. C. Tilly'io tyrimų kontekste V. Laurėnas (2018) pasiūlė kontraversišką demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų vienkryptiškumo postdemokratijoje idėją. Anot jo, demokratizacija suvokiama kaip nuolatinis dinaminis procesas, kuris niekada nebūna baigtinis, jis balansuoja ties reversinio proceso rizika – dedemokratizacija. Be to, sukuria prielaidas, kada sunku tikėtis laukiamo demokratizacijos-dedemokratizacijos susidūrimo rezultato.

Atliekant tyrimą aktualios ir mokslinės publikacijos apie demokratizaciją bei dedemokratizaciją Ukrainoje, kadangi teoriniams teiginiams operacionalizuoti pasitelkiamas Ukrainoje vykstančių demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų atvejis. Jis aktualus kaip bene naujausias pavyzdys Europoje, kada galima stebėti visą demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų spektrą ne tik vidinės šalies situacijos, bet ir išorinio poveikio jiems požįriu.

Publikacijos demokratizacijos ir dedemokratizacijos klausimais Ukrainoje išskiriamos, atsižvelgiant į galimybę aprėpti sąlygas ir procesus, leidusius šioje šalyje formotis demokratizacijos užuomazgoms, bei tai, kokių laipsniu ši demokratinė tranzicija su galimais reversiniais dedemokratizacijos atributais veikia analizuojamuoju dabarties laikotarpiu. Paminėtinos T. Kuzio (1998; 2001) publikacijos, kuriose analizuojama šalies tranzicija iš sovietinės, komunistinės valstybės į demokratinę santvarką, be to, detalizuojama kaip šalies nacionalinis identitetas veikia kaip vektorius, skatinantis spartesnę transformaciją demokratiškesnių vertybių link. L. Lindegaard'o, N. Webster'io (2018), Tarptautinio Carnegie'io taikos fondo (angl. *Carnegie Endowment for International Peace*; Jarábik, De Waal, 2018) atliekamuose Ukrainos reformų stebėsenos (angl. *Ukraine reform monitor*; Jarábik, De Waal, 2018), „Transparency International“ (2017; 2018; 2020) pranešimuose analizuojama politinių reformų Ukrainoje trajektorija po Euromaidano revoliucijos ir decentralizacijos, kaip vieno pagrindinių demokratizacijos vektorių, svarba reformų kontekste.

Trečias mūsų tyrimui svarbus mokslinio diskurso demokratizacijos ir dedemokratizacijos klausimų blokas yra postdemokratijos studijos. Konceptualizuojant postdemokratiją ryškėja politinės santvarkos hibridizacijos motyvas. Dažniausia kaip postdemokratijos tyrimų pradininkas nurodomas postdemokratijos apibrėžimą suformulavęs C. Crouch'as (2004). Nepaisant to, dar 1992 m. J. Ranciere'as (2007) apibrėžė postdemokratiją kaip valdymo logiką, kai valdo „patys inteligentiškiausi ir gabiausi“.

Mokslinė problema: paraleliai vis daugiau politinių santvarkų įgauna hibridiškumo požymių, sprendimų priėmimo ir atskaitomybės visuomenei ratui siaurėjant, dedemokratizacijos procesai savotiškai „natūralizuojasi“, o ne tik trikdo demokratizacijos procesus ar apskritai neigia demokratiją. Tokia prielaida kildinama iš demokratijos būklės kaitos XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais bei demokratizacijos ir reversinio proceso – dedemokratizacijos sąveikos pobūdžio. Būtent pastarosios sąveikos konceptualizacijos moksliniame demokratijos tyrimų diskurse ir stokojama.

Tyrimo objektas – C. Tilly'io demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų dinamikos koncepcija.

Tyrimo tikslas: C. Tilly'io demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų ryšio koncepcijos veiksmingumo atskleidimas analizuojant demokratijos raidą XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros statistinių duomenų analizė, atvejo tyrimas.

1. C. Tilly'io demokratijos tyrimų akcentas – demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų perskyra

Pati demokratija, kaip tokia, nėra pagrindinis C. Tilly'io tyrimų objektas, veikiau subobjektas platesniame visuomenės socialinių pokyčių kontekste. Šiuos pokyčius ir jų poveikį demokratizacijos bei dedemokratizacijos procesų tinkamoms / netinkamoms sąlygoms apibūdinsime tolesniuose straipsnio skyriuose.

Principinę reikšmę mūsų tyrimui turi C. Tilly'io (2007) demokratijos apibūdinimas. Savąją demokratijos sampratą jis išdėstė diskusijoje su kitu įžymiu demokratijos tyrėju R. Dahl'u (1989). Anot C. Tilly'io, demokratijos ir jos procesų tyrėjai skiria keturias demokratijos apibrėžimų grupes: konstitucinę; gyvenimo sąlygų, arba materialinę; procedūrinę; orientuota į procesus. *Konstitucinė prieiga* koncentruojasi ties teisiniu procesų reglamentavimu, kada galima rezultatyviai lyginti piliečių atstovavimą monarchijoms, prezidentiniam, parlamentiniam valstybių valdymui.

Gyvenimo sąlygų, arba materialinė, prieiga susitelkia ties materialinėmis piliečių gyvenimo sąlygomis, kurias užtikrina analizuojamas valstybės režimas. Atsižvelgiama į tai, ar režimas užtikrina socialinę piliečių gerovę, laisvę, lygybę prieš įstatymą, saugumą, socialinę lygybę, taikų tarpusavio konfliktų sprendimą. Šie kriterijai, žinoma, sukelia kelias problemas: ar, lyginant pagal BVP vienam gyventojui, turtinga valstybė, pozicionuojanti didelę socialinę atskirtį, yra demokratiškesnė už valstybę, kuri objektyviai yra neturtinga, bet užtikrina piliečių laisves, teises ir socialinę lygybę? Čia kyla probleminis kriterijaus klausimas, kai nebeaišku, kurie režimai sudaro geresnės gyvenimo kokybės prielaidas materialiniu požiūriu.

Procedūrinė prieiga koncentruojasi į bet kurio režimo apibrėžimą, demokratinis jis ar ne, atsižvelgiant į tai, ar užtikrinama galimybė laisvai ir nevaržomai pakeisti valdantįjį elitą.

Paties C. Tilly'io demokratijos samprata išdėstyta į *procesus orientuotos prieigos* koncepcijoje. Ši prieiga, jo teigimu, sutelkta ne tiek ties pagrindiniais demokratijos kriterijais, kurie įvardyti R. Dahl'o (efektyvaus dalyvavimo, balsavimo lygybės sprendžiamojoje fazėje, informuoto suvokimo, dienotvarkės kontrolės ar piliečių įtraukimo į politinius sprendimus), kiek ties būtinais procesais. Minėti kriterijai, anot C. Tilly'io, yra statiški ir negali paaiškinti, ar JAV yra labiau demokratiška už Kanadą, bei kodėl į procesus orientuota prieiga yra veiksmingesnė bent dviem aspektais, taip galima palyginti politinius režimus, atsižvelgiant į jų demokratiškumo lygį, ir stebėti politinius režimus per laiko prizmę: nustatyti, kaip ir kada jie tapo daugiau ar mažiau demokratiški. Kitaip tariant, ar demokratijos kriterijai užtikrina pamatinių demokratijos idealų apsaugą ir gina piliečių interesus nuo baudžiamosios, geriau finansuojamos elito grupių vykdomos politikos?

Šį glaustą demokratijos sampratos išdėstymą užbaigsime mums aktualia C. Tilly'io (2008) išvada, kad demokratija, kaip tokia, niekada nėra baigtinė: ji yra gyvas organizmas, kuris nuolat evoliucionuoja ir balansuoja ties reversine savo kryptimi – dedemokratizacija. Tai galima pavadinti *tiliškąja perspektyva*, atveriančia demokratizacijos ir dedemokratizacijos tyrimų gelmes.

Principiniai C. Tilly'io demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų analizės koncepcijos elementai apibendrinti jo studijoje „Democracy“ (2007):

1. Demokratizacija yra tęstinis procesas: išbaigtos demokratijos nebūna, todėl demokratija kaskart tyrinėta ir laiko, ir jos raiškos pobūdžio požiūriais.
2. Demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai perskiriami kaip priešpriešiniai, vienas kitą ribojantys ar net neigiantys.
3. Demokratizacija ir dedemokratizacija yra valstybės ir piliečių kovos (santykių) išdava.
4. Neegzistuoja būtinos demokratizacijos sąlygos, yra tik būtini demokratizacijos procesai, todėl demokratizacijos tyrimas kreipiamas būtent į jos procesus.
5. Demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai yra šie: (a) pasitikėjimo tinklų atskyrimas / integravimas į politiką; (b) kategorinės nelygybės atskyrimas / integravimas į politiką; (c) nepriklausomų galios centrų poveikio valstybei mažėjimas / didėjimas. Šie procesai reikšmingai veikia valstybinius režimus.

6. Demokratijos tyrimo seka: demokratizaciją ir dedemokratizaciją formuojančių procesų analizė; mechanizmų, kurie įgalina minėtus procesus, apibūdinimas; politinio efekto, socialinio ir ekonominio gyvenimo padarinių apibūdinimas.

Minėjome, kad demokratija yra nuolat kintantis, dinamiškas fenomenas. Toks pat požiūris taikytinas demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesams. Į šiuos procesus siektume pažvelgti ne tik kaip į kardinaliai priešingus, bet, anot V. Laurėno (2018), kaip į vis dažniau koegzistuojančius, net persipinančius. Pažymėsimė, kad tai yra pamatiniai procesai, apie kuriuos formuojami demokratizacijos veikimo argumentai. Šiuos procesus įgalina mechanizmai, pozicionuojami ties kiekvienu iš minėtų trijų segmentų ir duodantys vienokį ar kitokį efektą. Bet koks nukrypimas nuo šių procesų, jų atšaukimas, kitaip – reversija, lemia politinių režimų dedemokratizaciją. Šių segmentų-procesų, detaliam aiškinamam C. Tilly'io darbe „Democracy“ (2007), arba pačios demokratijos pobūdis (tipai) ir kryptis priklauso nuo vidinių bei išorinių valstybės veikiančių veiksnių, kuriuos aptarsime penktame straipsnio poskyryje, analizuodami piliečių ir nepriklausomų galios centrų santykius.

Prieš pradėdant analizuoti minėtus tris pamatinius segmentus, būtina apibrėžti tiliškojoje perspektyvoje akcentuojamus keturis valstybės ir piliečių ryšio tipus. Šie politinių režimų tipai gali būti nustatomi laipsniu, kiek valstybės veiksmai atitinka jos piliečių valią ir lūkesčius. Jis priklauso nuo to, tas atitikimas didėja ar mažėja.

Ypač pajėgus nedemokratinis režimas, anot C. Tilly'io (2007), būdingas valstybėms, kuriose visuomenės balsas valstybės darbotvarkėje nematomas, valdžios pokyčių beveik nevyksta arba jie vyksta tik kilus revoliucijoms, maištams tiek elito, tiek likusios visuomenės lygmenimis. Prie tokių galima priskirti totalitarinius, autoritarinius režimus, kur valdžia beveik nesikeičia.

Mažai pajėgus nedemokratinis režimas egzistuoja valdžioje esant religinėms, karinėms ar etninėms grupėms. Čia dažni smurtiniai valdžios pasikeitimai, taip pat ir vykstant pilietiniams karams. Neretai nėra vieno politinio aktoro, jų yra bent keletas ir jie valdžios siekia pasitelkę kovinę galią.

Ypač pajėgiam demokratiniam režimui būdingas valstybės ir visuomenės bendradarbiavimas, aktyvūs socialiniai judėjimai, institucionalizuota interesų grupių veikla, konkurencingi rinkimai, visa apimanti viešosios politikos stebėseną, aukštas socialinio teisingumo reitingas visuomenės akyse, maža socialinė atskirtis.

Mažai pajėgus demokratinis režimas pozicionuoja tuos pačius demokratijos kriterijus: valstybės ir visuomenės bendradarbiavimas, aktyvūs socialiniai judėjimai, institucionalizuota interesų grupių veikla, konkurencingi rinkimai, bet silpna decentralizacija, didėjanti socialinė atskirtis, žemas socialinio teisingumo reitingas.

Postdemokratijos kontekste valdžios kontrolė ypač svarbi, nes iš jos intensyvumo galima nustatyti, ryšys tarp valstybės bei jos piliečių stiprinamas ar silpninamas, ir kokia tokiu atveju demokratizacijos bei dedemokratizacijos procesų įtaka. Verta pabrėžti, kad vykstant demokratizacijai būdingiems procesams, tokiems kaip kategorinės nelygybės politikoje eliminavimas, pasitikėjimo tinklų įtraukimas, nepriklausomų galios centrų poveikio valstybės politikai mažėjimas ar valdžios ir piliečių tarpusavio atskaitomybė, konsultavimasis tarpusavyje, lygiagrečiai gali vykti ir dedemokratizacijai būdingi procesai. Pavyzdžiui, vienos interesų grupės gali tapti pranašesnės už kitas. Reikia turėti omenyje tai, kad visuomenę sudaro įvairūs galios centrai, pasitikėjimo tinklai ar tiesiog interesų grupės. Anot R. Hogan'o (2004), demokratizacija ir dedemokratizacija konceptualizuojasi piliečių ir valstybės institutų santykiuose.

Mums aktualu, koks yra C. Tilly'io demokratizacijos ir dedemokratizacijos koncepcijos analitinis veiksmingumas postdemokratijos sąlygomis arba sąlygomis, kai valstybės ir piliečių santykiuose ryškėja vis didesnis atotrūkis.

2. Postdemokratija: demokratijos pabaigos link ar nauja demokratijos istorinė forma?

Šiame poskyryje postdemokratija analizuojama kaip tam tikras demokratijos būsenos įvertinimas, nulemtas didėjančios elito, profesionalų, depolitizacijos šalininkų įtakos valstybių ir pasaulio valdyme. Mūsų analizės kontekste svarbu pabrėžti, kad postdemokratija žymi tam tikrą valstybės ir visuomenės atotrūkį, net atsiskyrimą.

Anot C. Crouch'o (2011), postdemokratiją iš dalies galima lyginti su postindustrializmu. Postindustrinei visuomenei būdingi visi industrinės ekonomikos atributai, bet ekonomikos variklis, pati ekonomikos dinamika koncentruojasi jau ne ties sunkiąja pramone, o ties inovacijų, kūrybos ekonomika, t. y. kitur nei prieš kelis dešimtmečius. Galima analogija ir su postmodernizmu, kuris reiškia kultūrą, besinaudojančią ryškiausiais modernizmo pasiekimais, bet pamažu besitraukiančią nuo jų, ieškančią naujų galimybių esamame kontekste. Postdemokratinei visuomenei vis dar būdingi visi instituciniai demokratijos atributai, bet pats galios centras parabolės principu grįžta tam tikram politiniam elitui. Politinis elitas demokratiją suvokia kaip savo veiksmų ar net pačios egzistencijos legitimizacijos įrankį, nors ir iki C. Crouch'o apmąstyta atotrūkis tarp valdančiųjų ir piliečių. Čia verta paminėti R. Dahl'ą (1989), kurio demokratijos kriterijų normatyvinių ir realiai veikiančių demokratijų bruožų palyginimas atskleidė tai, kas vėliau ir pavadinta *postdemokratija*. F. Zakaria (1997) apibrėžė, kas iš dalies traktuotina kaip postdemokratijos atributai. Jo teigimu, demokratija nebūtinai gali reikšti konstitucinį liberalizmą. L. Diamond'o, M. Plattner'io (1996) teigimu, laisvi, sąžiningi ir atviri rinkimai yra demokratijos esmė, neišvengiama (lot.) *sine qua non* (būtina sąlyga), bet net ir tokių rinkimų nulemti politiniai režimai gali būti neveiksmingi, korumpuoti, trumparegiški, neatsakingi, susiję su tam tikrais interesais ir negebantys į darbotvarkes įtraukti to, kas geriausia visuomenės labui. Tokiomis savybėmis pasižyminti valdžia gali būti nepageidaujama, bet tai nereiškia, kad ji nedemokratiška.

Postdemokratijoje demokratinės institucijos tampa siauro elito, net lobistų veikiamos politinės dienvakės palydovėmis. Kad procesas vyktų, būtini demokratiški rinkimai, demokratinės institucijos, deja, jos tampa tik periodiškai veikiančiais „sarginiais šunimis“. Galima teigti, kad postdemokratinėse erdvėse demokratija veikia labiau periodiškai nei nuolat. Šiuos procesus galima stebėti ne tik makro- (valstybių parlamentai, atstovų sueigos), bet ir mikrovaldžios lygmenimis, pavyzdžiui, savivaldos institucijose. Ten darbotvarkę formuoja ne tiek visuomenė ar demokratiškai išrinkti jos atstovai, kiek patys biurokratai, vadinami profesionalais, kuriems gali turėti įtakos vėlgi suinteresuotas politinis ir ekonominis elitas. Tai yra vienas tos C. Crouch'o minimos pasislinkusios energijos, kuri tik naudojasi demokratiniais atributais legitimizuodama savo tęstinumą ir įtaką, pavyzdžių.

Elito vaidmuo demokratijose postdemokratijos analizėje yra vienas svarbiausių. Demokratijoje elitas suinteresuotas išlaikyti sistemą, kuri ir leido jiems susiformuoti. Tuo tikslu jie ir bendradarbiauja. Laikantis idealistinio pliuralistinio požiūrio, elitas siekia suderinti visuomenės požiūrių įvairovę, tačiau kritiškiau vertinant galima daryti prielaidą, kad pagrindinis jų tikslas – esamos sistemos kontrolė ir politinės tvarkos palaikymas, siekiant išlaikyti savo pačių galios pozicijas. C. Crouch'as (2004), remdamasis J. Burnham'o (1942) dar 1941 m. pateikta įžvalga, kad kapitalizmas sudarys sąlygas atsirasti tam tikrai vadybininkų klasei, kuri niekaip nebus susijusi su „paprastais žmonėmis“, be to, ši vadybininkų klasė labiau solidarizuos su viršnacionalizmu ir sieks valdyti politinę sistemą, paisydama tik savų reikmių. C. Crouch'as šį J. Burnham'o požiūrį susiejo su silpnėjančiu dirbančiosios klasės politiniu aktyvumu.

Postdemokratija – tai ne tik elito galios ir vaidmens demonstravimas, bet ir valdančiųjų bei piliečių atotrūkis, kurio kertinis bruožas – išaugusi socialinė nelygybė. Paprasčiausias elito apibūdinimas – tai mažos visuomenės grupės, kurios kontroliuoja galios išteklis, tokius kaip darbo jėga, sprendimų priėmimas, karo ištekliai ir pan. Likusi visuomenės grupė, iš esmės nepalyginamai didesnė, yra tie kontroliuojamieji, kurie neturi galios paveikti aplinkinių, jų socialinė padėtis iš esmės žemesnė. Liberalioms demokratijoms, esant „vienodam startui“ ir „nugalėjus geriausiajam“, būdinga socialinė nelygybė. Postdemokratijos kontekste visuomenės elito grupės sutelkia vis daugiau galios, dėl to ne tik didėja spaudimas socialinėms programoms, bet ir mažėja atskaitomybė likusiai visuomenės daliai, taigi ryšys su visuomene ima trūkinėti.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad susirūpinimo dėl absenteizmo įtakos demokratijai bei „rizikos“ atsidurti „profesionalų“ rankose kontekste moksliniame diskurse išryškėja postdemokratijos pabaigos motyvas. C. Crouch'as (2004) postdemokratijos definiciją suformulavo XXI a. pradžioje, bet po daugiau nei dvidešimties metų, nors postdemokratija niekur nedingo, pakilo protesto judėjimų banga – kontroliuojamieji tapo nepaklusniaisiais. Bendras visuomenės politinis aktyvumas, remiantis „Freedom House“ ir „The Economist“ (2019) indeksais, didėja. Vertinga C. R. Miller'io (2020) postdemokratijos pabaigos analizė. Protestai tapo tokie masiniai, kad valdantysis elitas ir dalis mokslininkų suskubo juos apibūdinti kaip populistinius. Bet tai neteisinga. Anot B. Guy Peters'o (2020), nors populizmas šiuolaikinėje politikoje išlieka aktualus, realiai valdančiąsias pozicijas užima mažas skaičius populistines idėjas skelbiančių politikų ar politinių jėgų. Protestas tampa svarbiu politikos darbotvarkės keitimo įrankiu, kurio valdžios institucijos, kaip platforma keisti politiką, nesuteikia.

D. Brancati (2014) teigimu, prodemokratiniai protestai dažniausia kyla dėl nepakankamo valstybių ekonominio lygio – didelio nedarbo ir infliacijos, žemo BVP, kitaip tariant, dėl žmonių nepasitenkinimo savo ekonomine padėtimi. Be to, masiniai protestai paprastai vyksta rinkiminiu laikotarpiu, kai valdžią pakeisti konvenciniais politinio dalyvavimo būdais sunku. Tai, be abejo, rodo, kad postdemokratija, kaip demokratijos būvio įvertinimas, linkusi banguoti, o būtent didėjantis rinkėjų aktyvumas (JAV prezidento rinkimai 2020 m., Europos Parlamento rinkimai 2019 m.), protestų skaičius, taigi tiek konvencinis, tiek nekonvencinis politinis dalyvavimas suponuoja mintį, jog visuomenės tiek konsoliduotose, tiek (angl.) *partly free* demokratijose nelinešios politiniu požiūriu prisitaikyti prie globalizacijos inspiruojamų postdemokratinų iššūkių.

Taigi postdemokratija nėra normatyvinis, alternatyvus demokratijai modelis. Tai labiau demokratijos būklės įvertinimas. Šiuo aspektu įdomi V. Laurėno (2018) pastanga demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų kontekste skirti trys postdemokratijos tipus: prodemokratinė postdemokratija, arba demokratijos istorijos tęsimas (viena versija – demokratija be daugumos; kita versija – demokratija su ne tik per rinkimus susidaranti visuomenės dauguma); anokratinė postdemokratija; antidemokratinė postdemokratija. Paties V. Laurėno teigimu, jis ieško prodemokratinės postdemokratijos pagrindimo argumentų.

Apžvelgę bent kelias demokratijos tranzitologų perspektyvas, galime daryti prielaidą, kad ir pati postdemokratija yra dinamiškas reiškinys, kurį būtina analizuoti toliau. Istorškai tai gali būti priskiriama prie demokratizacijos bangų, kai konkretų periodą siekiama analizuoti, paaiškinti ir geriausiai to periodo kontekstą įprasmingi vertybes atitinkančiu pavadinimu. Tai nauja demokratijos būklės forma, įprasminanti atsitraukimą nuo *status quo* pozicijos, įtvirtintos dar po Antrojo pasaulinio karo nusistovėjusioje konjunktūroje.

3. Pasitikėjimo tinklų įtaka demokratijos raidai

Pasitikėjimo tinklų įtraukimas į politiką yra vienas iš trijų segmentų, anot C. Tilly'io, J. L. Battenwieser'io (2005), kurie būtini sėkmingai demokratinei valstybės raidai. Pasitikėjimo tinklus galima apibūdinti kaip ryšius tarp pasitikėjimu pagrįstų politinių, socialinių struktūrų, tam tikra prasme panašių į konsoliduotas valstybes ar net „imperijas“. Šiuo požiūriu tai svarbūs, ilgalaikiai kolektyviniai veiksmai, įprasmingi „mes“ ir „jie“ skirtumų. Tai žmonių grupės, kurias vienija kolektyviniai tikslai, o tarpusavio ryšiai pagrįsti veikiau visų bendrai išpažįstamomis idėjomis. Pasitikėjimo tinklai nėra ir negali būti grindžiami prievarta ar sutarčių taisyklėmis.

Pasitikėjimo tinklų įtraukimas į viešąją politiką skatinamas ir supranacionalinių, tarpvyriausybinių organizacijų, tokių kaip Europos Sąjunga (ES) ar Europos Taryba (ET), kurias galima prilyginti demokratizacijos kriterijų sklaidos platformai. Vieni jų – visuomenių įtraukimas į sprendimų procesus politiniu lygmeniu postkomunistinėse valstybėse, duotuoju atveju – Ukrainoje. Vien šiuo metu Europos Taryba (2021) vykdo bent 35 projektus, skirtus įvairioms politinėms, socialinėms ar ekonominėms reformoms šalyje, tokius kaip „Jaunimo demokratija Ukrainoje“, „Skaidrumo, įtraukimo ir integralumo užtikrinimas elektoraliniu lygmeniu“, „Pilietinio dalyvavimo skatinimas Ukrainoje priimanč demokratinius sprendimus“.

Pasitikėjimo tinklų nariai stengiasi atsiriboti nuo politikos, nepaisant valstybėse sukurtos aplinkos jiems joje dalyvauti. Šie tinklai yra labiau idėjinė, prigimtinė struktūra, kuri neapsiriboja ar net pati nesiekia poli-

tinių rezultatų, taigi pati struktūra ilgaamžiškumo ar funkcionalumo požiūriu yra daug stipresnė už politines partijas. Tai veikia bendruomenės, judėjimai, kurie nesiekia politinių pozicijų, tačiau stengiasi savo valstybėse paskatinti politinius pokyčius. Pasitikėjimo tinklų kontekste reikia kitaip vertinti politinių partijų sandaros trapumą. Tiesiogine prasme partijos yra priklausomos nuo rinkimų rezultatų, finansinių aukų ar dotacijų bei tam tikru laipsniu – nuo savo narių skaičiaus. Dabartiniu laikotarpiu politinių partijų narių skaičius tokio didelio vaidmens, kaip ankstesniais – ne skaitmenizuotais laikais, nebavina: dabar jis nebekoreliuoja su elektorato nulemtais rinkimų rezultatais. Politinėms partijoms svarbu, kad ne tik partijos nariai, bet ir jų rėmėjai ar savanoriai skrietų jų „orbitose“, t. y. taptų jų neformaliomis sudedamosiomis dalimis. Tačiau rėmėjų ir savanorių pasitikėjimo tinklai, tapę „nepartinėmis“ partijų sudedamosiomis dalimis, prie pasitikėjimo tinklų ne visiškai bepriskiriami. Tokiais jie išlieka tik tiek, kiek bet kada gali atsiriboti nuo jiems nepriimtinių politinių partijų tikslų.

Pasitikėjimo tinklai Ukrainoje taip pat lemia šalies socialinio modelio tendencijas. Vienas tokių tinklų pavyzdžių – rusų tautybės gyventojų diaspora šalyje. Šios gyventojų grupės dydis priklauso nuo to, kuriame – rytų ar vakarų – regione jie gyvena, bet įtaka socialiniams, ekonominiams ir net geopolitiniams procesams yra ženkliai. Iš esmės tai bene didžiausias pasitikėjimo tinklas, kurio parama naudojama tiek okupuotose, tiek kitose rytų ir vakarų teritorijose. Rytų Ukrainos atveju rusakalbė mažuma, tam tikra prasme esama tenykštė tautinė dauguma, vaidina kritinį vaidmenį Rusijai vykdant agresiją prieš Ukrainą. L. Wise (2018), analizavusi tarptautinius taikos susitarimus ir tautinių mažumų vaidmenį juose, teigia, kad šiuose susitarimuose dažniausia nevysiškai atsižvelgiama į tautinių mažumų poreikius. Tokia situacija iš dalies matoma ir Ukrainos vidaus politikoje, kai nepasiektas vidinis socialinis susitarimas tarp ukrainiečių tautinės etninės daugumos ir rusakalbės šalies gyventojų dalies.

Tarp kitų pasitikėjimo tinklų Ukrainoje paminėtinas ir Euromaidano, kaip naujų pasitikėjimo tinklų kūrimosi platformos, vaidmuo, kai ne tiek proeuropietiškos reformos, kiek su jomis susiję proeuropietiški lūkesčiai paskatino pilietinį dalyvavimą. Taip pat karo veteranų Ukrainoje judėjimai, savanoriai, teikiantys paramą Ukrainos kariuomenei, kitos paramos kariuomenei grupės, „Laisvų žmonių namai“ (angl. *House of Free People*), teikiantys socialinę, ekonominę pagalbą pabėgėliams iš Krymo ir kitų okupuotų teritorijų. Tai tik vieni iš daugelio pavyzdžių, kai pasitikėjimo tinklai Ukrainoje prisideda prie sisteminių šalies socialinių, ekonominių ar net politinių pokyčių. Žinoma, šių grupių reikalavimai neretai pateikiami ne tik konvencinėmis, bet ir nekonvencinėmis formomis, tokiomis kaip jau minėti protestai.

Taigi politinio atstovavimo stoka, kaip aiški minėtų judėjimų keliamų protestų probleminė sąlyga, yra vienas pagrindinių postdemokratijos atributų. Koks gi pačios demokratijos likimas postdemokratiname kontekste – atsidurti absenteizmo ir politikos profesionalų rankose?

Pasitikėjimo tinklų atskyrimas nuo politikos tiesiogiai susietas su dedemokratizacijos fenomeno plėtra. Pati demokratija lyg ir turėtų skleisti universalios lygybės principus, vis dėlto, globalizacijai tampant globalizacija, daugelyje pasaulio šalių pastebima nelygybės augimo tendencija. Tokia neretai sistemiška nelygybė inspiruoja dedemokratizacijos procesus. Čia pasitikėjimo tinklai atskiriami nuo politikos. Kaip teigia C. Tilly'is (2003), visuomenėse, kuriose skatinamas dalyvavimas viešojoje politikoje, kategorinė nelygybė, arba dedemokratizacija, užima tolygiai žemėjančią padėtį. Ir atvirkščiai – kai pasitikėjimo tinklai dauginasi atskirai nuo viešosios politikos, kaip tokios, šis būvis nebekoreliuoja su valstybės pajėgumais, demotyvuoja valstybės piliečius dalyvauti demokratiniuose procesuose, kurie, kaip jiems atrodo, trumpuoju laikotarpiu „neapsimoka“, mažina daugumos piliečių socialinę apsaugą bei selektyviai didina turtingųjų ir galingųjų galimybes jų pačių nuožiūra paveikti viešąją politiką. Papildant C. Tilly'io mintį galima teigti, kad, pavyzdžiui, susiformavus nedideliu, bet organizuotam ir darniam elitui, galima siekti tik jam pačiam naudingų tikslų.

Taigi demokratizacija, kaip procesas, postdemokratijos kontekste tiesiogiai priklauso nuo pasitikėjimo tinklų įtraukimo kontinuumo. D. Acemoglu, J. Robinson'o (2012) teigimu, kryptis demokratijos link inspiruojama nuasmenintų, atvirų atstovavimo ir dalyvavimo sistemų. Šiuo požiūriu tai tiesiogiai siejasi su analizuojama *tiliškosios perspektyvos* anatomija, kai pasitikėjimo tinklai, kaip minėta, traktuojami kaip išsišakoję tarpasmeniniai ryšiai, kurių ribojami žmonės nustato vertybinius, tam tikras pasekmes lemiančius ilgalaikius išteklius bei veiklas, neperžengdami formalių ir neformalių institucinių ribų.

4. Kategorinės nelygybės atskyrimo / integracijos į politiką svarba demokratijai

Lygybės / nelygybės perskyra yra bene pagrindinis socialinės kovos objektas. Iš esmės tiek liberalizmo, tiek konservatyvizmo ar socializmo politikos apeliuoja į šią perskyrą, t. y. į išteklių paskirstymą ir valstybės vaidmenį šiame procese. Net pačios demokratijos, duotuoju atveju – postdemokratijos, kontekste lygybė / nelygybė yra matas, kurį taikant galima aiškinti ne tik socialinius-ekonominius, bet ir politinius valstybės vykstančius procesus.

Yra nemažai teorijų, grindžiančių nelygybės veikimo politikoje prieigas. Be tiliškosios perspektyvos, galima pasitelkti bent kelias teorijas, kurios metodologiškai gali paaiškinti nelygybės ir politinio į(si)traukimo / neį(si)traukimo santykį.

Anot C. Tilly'io (2007), kategorinė nelygybė pasireiškia tada, kai nauda organizuotai skirstoma, atsižvelgiant į lytį, rasę, tautybę, religiją ir kitas kategorijas. Kategorinės nelygybės esmė – reikalų sprendimas kategorijų viduje naudingas vienai kategorijos grupei (vyras arba moteris), tai sukuria tarp grupių naujas ribas. Kai kurie demokratijos teoretikai, tokie kaip R. Dahl'as (2006), teigia, kad galima ir natūralu tikėtis, jog ekonominė nelygybė slopina politinį dalyvavimą, ypač kalbant apie vargingiau gyvenančių žmonių socialinę kategoriją.

Reliatyvios (santykinės) galios teorija teigia, kad ekonominė nelygybė bendrąja prasme turėtų silpninti politinį vargingiau gyvenančių, t. y. žemiau skurdo ribos esančių, žmonių įsitraukimą vien dėl jos poveikio ekonominių išteklių / naudos perskirstymui. Tai nulemta to, kad pinigai gali būti panaudoti kitiems paveikti, kitaip tariant, jeigu pajamos ir turtas sukoncentruoti valstybėje, tai labiau koncentruota toje valstybėje yra ir pati galia. Išteklių teorija teigia, kad ekonominės nelygybės teigiamas ar neigiamas poveikis politiniam įsitraukimui priklauso nuo kiekvieno konkretaus žmogaus pajamų. Ši teorija neginčija to fakto, kad ekonominė nelygybė lemia ir politikos formavimą. Ji patikrina, kokios nelygybės pasekmės piliečiams, kaip individams. Tokią poziciją lėmė požiūris, kad norint įsitraukti į politiką reikia tam tikrų išteklių: „Laiko, kad būtų galima dalyvauti politinėse kampanijose, pinigų, kad būtų galima jas paremti, ir įgūdžių, kaip laiką ir pinigus veiksmingai išnaudoti“ (Verba, Schlozman, Brady, 1995: 3).

Anot C. Tilly'io (2003), priešingai nei manoma, kad demokratija neretai tampa saugiu prieglobsčiu visuomenėms, pavargusioms nuo politinių liūčių, daugelis politinių režimų, kurie per pastaruosius kelis dešimtmečius žengė reikšmingus žingsnius demokratijos link, vėliau bent laikinai pasuko nedemokratinu keliu. Galima konstatuoti, kad demokratizacija tiesiogiai priklauso nuo lygybės / nelygybės santykio ir trajektorijos. Kaip minėta, tiliškoji perspektyva akcentuoja, kad esant pasitikėjimo tinklų integracijai, nelygybės izoliavimui ir vidinei viešosios politikos transformacijai, susidaro palankios sąlygos tvarioms demokratijos atsirasti. Bet kokie pokyčiai bent vienoje iš šių kategorijų, pavyzdžiui, politinių darinių, siekiančių kategorinės nelygybės, organizavimas, sudaro sąlygas dedemokratizacijai (Tilly, 2003). Kai politinis režimas sudaro palankesnes sąlygas vienai kuriai socialinei grupei ir prastesnes kitai, tai gali būti suprantama kaip kategorinė nelygybė. Atskirti ar integruoti tokias normas į socialinę, ekonominę sritį, yra bene pagrindinis klausimas, lemiantis demokratinis pokyčius.

Analizuojant kategorinės nelygybės kompleksiskumą, anot C. Tilly'io (2000), nepakanka tik pasakyti, kad skirtingos galios svertus turintys aktoriai ar institucijos renkasi iš individų, kurių asmeninės savybės skiriasi daug mažiau negu atlygis, gaunamas dirbant paskirtose pozicijose. Taigi subjektyvi nauda ir jos įvairiapusiškumas skirtumų požiūriu yra daug didesnis, nei asmeninių žmonių savybių įtaka. Kaip teigia D. Avent-Holt'as, D. Tomaskovic-Devey'us (2010), kategorinė nelygybė atlygio aspektu yra daug didesnė nei pačių individų, gaunančių tą atlygį, asmeninių savybių įtaka.

Įsigalėjusi kategorinė nelygybė sudaro prielaidas, galimybes valstybės palankumą turinčioms grupėms naudotis valstybės ištekliais savo reikmėms, taigi skatina aristokratijos iškraipymą (Tilly, 2000). Mums svarbu pabrėžti, remiantis C. Tilly'iu, kad nelygybė tvariame demokratijose gali egzistuoti tol, kol neperžengia viešosios politikos ribų. Politinė lygybė, kaip tokia, preziumuoja, kad visi valstybės piliečiai, ypač turint omenyje pliuralistinę aplinką, yra lygūs. Senosiose, arba konsoliduotose, demokratijose būtent viešosios politikos kontekste kiekvienas žmogus yra lygus prieš įstatymą, o pats pilietis gali tikėtis visokeriopos vals-

tybės suteikiamos įstatyminės apsaugos. Deja, socialinėje ir ekonominėje srityje tai nelemia vienodų sąlygų piliečiams. Negalima atmesti vieno svarbiausių veiksnių, kad žmonės savo asmeninėmis savybėmis, vertybėmis, patirtimis nėra ir negali būti lygūs. Konsoliduoto, arba, esant demokratinei tranzicijai, politinio, režimo privalomas atributas, kaip teigė C. Tilly'is, – saugi politinė piliečių konsultacija (Tilly, 2003). Puikiai funkcionuojančiai demokratijai, kurią empiriškai galima apibrėžti pasitelkus „Transparency International“ demokratijos indeksą, būdinga tai, kad kiekvienas visuomenės narys, nepaisant jo amžiaus, gali būti vienodai įtrauktas į politinius svarstymus.

Čia demokratizacijos ir dedemokratizacijos sąveikos vardiklis tampa esminiu. Anot C. Tilly'io (2001), nelygybė lemia viešosios politikos pasiekiamumą, nes pati politika nustato dalyvavimo kriterijus, kurie lemia esamą socialinę ir ekonominę nelygybę, nes tokioms politinio įsitraukimo veikloms kaip balsavimas, buvimas politiku, rinkiminės kampanijos organizavimas bei lobizmas reikia išteklių, kurie visuomenėje pasiskirstyti netolygiai. Nelygybė veikia ir pripažinimo veiksnių, nes turintieji valdžios svertus gali diskriminuoti individus ir visuomenės kategorijas kaip netinkamas būti politiniais aktoais, koalicijos partneriais, formuoti politiką ir pan. Būtent todėl kategorinė nelygybė riboja demokratiją ir jai kenkia. Jeigu tokie procesai politikoje ima užimti vis daugiau vietos, sąlygos dedemokratizacijai tampa dar palankesnės.

Kas lemia kategorinės nelygybės mažėjimą? Čia verta įtraukti ir pasitikėjimo tinklų veiksnį, kai savo viduje tokie dariniai gali visuomenę pakreipti į bet kurią pusę. Šiame procese įmanomas nuolatinis spaudimas valdžios institucijoms, politiniams aktoriams nelygybę atskirti nuo viešosios politikos bei pokyčiai pačių pasitikėjimo tinklų viduje.

Demokratija tiesiogiai priklauso nuo apsaugos barjerų, kurie trukdo nelygybę, kaip kategoriją, integruoti į viešąją politiką. Bet koks esminis šių barjerų silpninimas ir didesnis kategorinės nelygybės augimas savaime kelia grėsmę demokratijai. Visa tai naudos gavėjus, kurie nelygybe naudojasi kaip tokia, skatina ignoruoti lygias teises, įsipareigojimus, sąveiką ar apsaugą. Anot C. Tilly'io (2001), tik tarptautiniu lygiu dedamos pastangos, paremtos priežastinių ryšių ir padarinių analize, leis išvengti pasaulinio demokratijos puolimo akcentuojant nelygybę.

Reikšminga paminėti, kad analizuojant kategorinę nelygybę Ukrainoje, stebimas paradoksus reiškiny. Remiantis Gini indeksu, parodančiu pajamų ir turto nelygybės santykius, Ukrainoje – viena mažiausių Europoje pajamų nelygybė: Gini indeksas lygus 25 proc. (1 proc. reiškia visišką pajamų ir turto lygybę šalyje, 100 proc. reiškia tai, kad visos šalies pajamos ir turtas sukoncentruoti vienoje rankose). 2 paveiksle pavaizduotas Gini indekso kitimas Ukrainoje 2010–2018 m. bei pokyčiai per ir po Euromaidano revoliucijos 2013–2014 m. (žr. vertikalią liniją).

2 pav. Gini indeksas Ukrainoje

Šaltinis: Gini index, World Bank, 2018

Nepaisant minėto indekso pateikiamos situacijos, verta pabrėžti, kad jis neatskleidžia realios socialinės atskirties šalyje, kuri sudaro kategorinės nelygybės augimo prielaidas įvairiose politinėse, socialinėse, ekonominėse platformose, ypač dėl žemo šalies BVP, sisteminės korupcijos, trapios socialinės apsaugos modelio, šešėlinės ekonomikos dydžio. BVP dalis šalyje, tenkanti vienam gyventojui, 2019 m. sudarė 3659 USD, tai yra viena mažiausių iš visų Europos šalių. Panašus GINI indekso ir BVP dalies vienam gyventojui santykis – lygybė esant nepritekliui – yra kai kuriose kitose neturtingose posovietinėse šalyse (Baltarusijoje, Kazachstane, Kirgizijoje, Moldavijoje).

Apibendrinant galima teigti, kad kategorinių nelygybės prieigų (nuo institucinės iki socialinės ar ekonominės) skaičius turi tendenciją augti. Tai reikšmingai didina visuomenės galimybes ne tik atpažinti, bet ir reaguoti į demokratijai kenkiančias nelygybės variacijas. Be to, nelygybė, kaip konceptas, leidžia suskirstyti režimus ir visuomenės nelygybės aspektu bei tampa dar vienu iš kokybės (veikiau ne kokybės) kriterijų, kuris mažai tikėtina, kad tiek artimojoje, tiek tolimojoje perspektyvoje bus panaikintas, nes yra neatsiejamas individo palydovas. Demokratijos kriterijai leidžia šį fenomeną iš dalies niveliuoti, o demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai pačią nelygybę iš dalies iškelia į pagrindinę konceptualių diskusijų erdvę.

5. Valstybės galios ir nepriklausomų galios centrų santykis demokratizacijos ir dedemokratizacijos kontekste

Postdemokratijos kontekste galių pusiausvyra konkrečioje valstybėje tampa esminiu politinės analizės vardikliu. Kaip minėjome, remdamiesi C. Tilly'iu (2007), dedemokratizacija pasireiškia pasitikėjimo tinklų naikinimu, nelygybės augimu ir viešajai politikai nepaklūstančių galios centrų atsiradimu. Būtent viešosios politikos pokyčiai, kai sprendimų priėmimas išlieka valdžių atskyrimo horizontalėje, lemia tai, kad demokratiniai institutai funkcionuoja tinkamai, tačiau tuos sprendimus lemiantys veiksniai, sumanymai pasislenka stiprių ekonominių centrų, korporacijų link, nekalbant apie nusikalstamų grupuočių ar net ginkluotų sambūrių ekscesus. Tai galima pavadinti ne tik politikos privatizacija, bet ir valstybės užvaldymu. Esminė demokratizacijos ir dedemokratizacijos sąveikos charakteristika šiame kontekste reiškia nepriklausomų galios centrų suvaldymą valstybės viduje. Kadangi globalizacijos ir postdemokratijos aplinkoje politinės sistemos energija labiau kreipiama tarptautinių korporacijų ir vyriausybių suokalbčio link, nepriklausomų galios centrų poveikis didėja, kitaip tariant, procesai tampa labiau priklausomi nuo globalizacijos keliamų sąlygų, viršnationalinių galios centrų.

Tiliškosios perspektyvos kontekste egzistuoja keli demokratizacijai būdingi nepriklausomų galios centrų redukcijos veiksniai. Tai susiję su politinio dalyvavimo skatinimu, prieigos prie nevyriausybinių politinių išteklių sąlygų visiems valstybės piliečiams suvienodinimu, nepriklausomų ir / arba savavališkų prievartos subjektų slopinimu valstybės vidaus ir išorės lygmeniu (Tilly, 2007). Šiuo požiūriu Ukraina šiuolaikinės Europos, postdemokratijos kontekste yra reikšmingas analitinis pavyzdys. Verta į minėtus demokratizacijos veiksnius pažvelgti per nepriklausomų galios centrų prizmę. Ukrainoje šie procesai vyko nuo pat šalies nepriklausomybės paskelbimo 1991 m. Išankstinės demokratizacijos sąlygos, tokios kaip veiksmingas dalyvavimas, balsavimo lygybė sprendžiamojame fazėje, informuotas suvokimas, dienotvarkės kontrolė, piliečių įtraukimas į politinių sprendimų priėmimą, šalyje formavosi jau nuo pat minėtos datos, priėmus ne kartą keistą Konstituciją, tačiau tokios demokratinės patirties visuomenėje nebuvimas lėmė oligarchizaciją, t. y. iš esmės nepriklausomų galios centrų atsiradimą, kitaip – tokių galios centrų įtakos tolesnį išlaikymą jau *de jure* nepriklausomoje valstybėje.

Nors šie procesai, vykę nuo Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo iki Euromaidano revoliucijos, yra svarbūs kaip dabartinius procesus formavę ir kitaip veikę veiksniai, būtent minėta revoliucija inspiravo bent šiek tiek demokratiškesnius bei iš jų išplaukiančius procesus – viešojo sektoriaus dekomunizaciją, deoligarchizaciją, decentralizaciją, ekonominę transformaciją ir pan. „The Economist“ duomenimis, Ukrainos demokratijos indekso rodiklis nuolat kyla ir šiuo metu siekia 5,9, tai beveik dvigubai daugiau nei bendras visų NVS šalių vidurkis, jis beveik nuolat kyla nuo pat Euromaidano 2014 m., kada šis rodiklis siekė 5,2 (Democracy Index, 2019). Dėl demokratinų procesų sėkmingumo šalyje, siekiant aukštesnio tikslo – glau-

desnių santykių su Europos Sąjunga, NATO, galima diskutuoti, bet šis pavyzdys geriau suprantamas pabrėžiant išorinius tokių demokratinų pokyčių priežastinius ryšius, žymia dalimi leidusius jiems atsirasti. Tai – istorinis kontekstas; ES ir bendrai Vakarų šalių bloko švelnioji galia, globalizacija ir jos inspiruoti socialiniai-ekonominiai pokyčiai šalyje; Rusijos agresija ir iš to sekusi dalies Ukrainos teritorijų aneksija bei vykdomas hibridinis karas.

Šiuolaikinėje Ukrainoje visada egzistavo dvi trys regioniniu aspektu susiskirsčiusios šalies dalys – rytų, vidurio ir vakarų. Verta pabrėžti, kad Vakarų, skirtingai nei Rytų, Ukraina visada pozicionavo proukrainietiškas, vakarietiškas vertybes, kas ir dabar leidžia toje šalies dalyje sparčiau vykdyti tranzicinę, prodemokratinę, proeuropietišką valstybės valdymo, socialinę ir kitas politikas. Būtent istoriškumas, kaip tik ir neleidęs bent kiek daugiau tos demokratinės patirties įgyti, vėliau iš to sekęs politinis izoliuotumas, ekonominė surutė, socialiniai-demografiniai iššūkiai šalies viduje inspiravo dalį demokratinų – pageidaujamų procesų (Kuzio, 1998). Be to, istoriškumu, kaip natūralia priežastimi, ir jo inspiruota situacija pasinaudojo naujieji arba tęstiniai galios centrai (ypač oligarchizmo prasme), kurie savo nepriklausomybę ankstyvaisiais šalies nepriklausomybės metais tik sustiprino.

Žinoma, ES švelnioji galia, sietina su R. Kagan'o (2003) minėtu Europos „veneriškumu“ bei nukreipta į Ukrainos ir Rusijos konflikto sprendimą, yra santykinai laike neapibrėžta politikos forma. Pati ES švelnioji galia, kaip suponuoją jos apibrėžimas, tam tikra prasme yra priemonių (Rytų partnerystės programa, Kopenhagos kriterijai, asociacijos sutartys, bevizis režimas ir pan.) visuma demokratizacijos procesams postkomunistinėse šalyse populiarinti. Tuo tarpu ES apimta krizės. Švelniosios galios taikymo laipsnis artimiausius metus priklausys nuo politinio klimato pačioje Europoje. Politinės situacijos galimas pasikeitimas Vokietijoje ar Prancūzijoje gali nulemti ne tik švelniosios galios taikymo laipsnį, bet ir veiksmingumą. Bent jau kol kas galima teigti, kad JAV užsienio politikos švelniosios galios taikymo „egzaminas“ išlaikytas: sankcijos pratęstos, karinė ir ekonominė parama Ukrainai teikiama. Juolab kad pati Ukrainos visuomenė (atsižvelgiant į tendenciją įgaunančią neigiamą jos nuomonę dėl vykdomų reformų spartos ir skaidrumo [Jarábik, De Waal, 2018]), bent jau vakarinėje šalies dalyje, ES įsivaizduoja kaip reformas šalyje katalizuojantį vektorių.

Nepaisant minėtų veiksmų, vidiniai politiniai ir socialiniai-ekonominiai procesai Ukrainoje reikšmingai paveikti tebesitęsiančio Rusijos bei Ukrainos konflikto. Šiuo atveju konfliktu galime laikyti ne tik karinį, bet ir ekonominį bei socialinį konfliktą, kuris ir palaikomas dėl išliekančios nepriklausomų galios centrų įtakos. Ją iliustruoja dabartinio Ukrainos prezidento V. Zelenskij'io negebėjimas atsiriboti nuo jį supančių oligarchų, tokių kaip I. Kolomoiskij'is, pačių oligarchų įtaka ne tik Ukrainos Aukščiausiosios Rados nariams, bet ir vietos savivaldybėms. Ir tų pačių oligarchų valdomos ne tik įstatymų leidžiamosios, bet ir teisminės valdžios atstovų šališkumas, kurį bandoma reformuoti vykdant sisteminius pokyčius šalies prokuratūroje. Šalyje oligarchizmas pasireiškia net tokiose srityse kaip krašto apsauga: nuo didžiųjų karinės pramonės objektų valdymo iki, S. Sukhankin'o (2020) teigimu, savanoriškų karinių vienetų formavimo ir finansavimo. Bendruoju atveju Ukraina, kaip atvejis, leidžia suvokti, koku mastu nepriklausomi galios centrai gali paveikti tiek vidaus, tiek išorinę šalies politiką. Tokia įtaka, kai lygiagrečiai vyksta dedemokratizuojantys, t. y. valstybę užvaldantys (užgrobiantys) procesai, neleidžia sėkmingai įgyvendinti *demokratizaciją* lemiančių reformų.

Čia vertinga aktualizuoti mūsų jau minėtą demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų lygiagretaus veikimo įžvalgą, kai šie procesai laipsniškai kinta, atsižvelgiant į politinių aktorų ideologiją, visuomenės daromą spaudimą, išorinių subjektų įtaką. Bet čia ne tas atvejis, kai lygiagrečiai vykstantys demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai padeda geriau valdyti valstybę (Laurénas, 2018), priešingai – šį procesą trikdo. Galima teigti, kad Ukrainoje susiklostė tam tikra demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų „pusiausvyra“. Šios pusiausvyros demokratijos naudai potencialiausi pažeidėjai yra du – europinė integracija, t. y. institucinis ES poveikis Ukrainai tapus jos nare, ir demokratiškai nusiteikę Ukrainos piliečiai.

Problemiška yra tai, kad XXI a. žmonės bendrystei puoselėti gali taikyti daug daugiau būdų nei bet kada anksčiau, bet būtent piliečių dalyvavimas, įsitraukimas ir bendravimas eizėja. Ši tendencija ypač būdinga jaunimui, kai mažėjantis jaunimo aktyvumas rinkimuose neleidžia tikėtis sėkmingesnių valstybės ir visuomenės bendradarbiavimo rezultatų vyresnio amžiaus grupėse ateityje. Pilietinį aktyvumą bene labiausiai trikdo postdemokratinis įtraukimo deklaravimas ir socialinio teisingumo stoka, ypač pasireiškianti per soci-

aliai orientuoto išteklių paskirstymo programų ribotumą, kuo valstybėje suinteresuota dalis nepriklausomų galios centrų.

Taigi minėtoji demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų pusiausvyra Ukrainoje gali ir užtrukti dėl krizę išgyvenančios ir mažai apie plėtrą mąstančios ES, taip pat dėl piliečių aktyvumo ypatumų pačioje Ukrainoje, ypač skirtingose jos dalyse. Tai yra „meškos paslauga“ Ukrainos valstybei ir tikra paslauga nepriklausomiems galios centrams Ukrainoje.

Išvados

C. Tilly'io demokratijos tyrimuose išskirtas ir aktualizuotas demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų ryšio teoretizavimas yra veiksmingas demokratijos raidos analitinis instrumentas. Jo suformuluota įžymioji analitinė triada: pasitikėjimo tinklų integracija / atskyrimas nuo politikos; kategorinės nelygybės atskyrimas / integracija į politiką; nepriklausomų galios centrų poveikio valstybei mažėjimas / didėjimas ir piliečių vaidmens politikoje didėjimas / mažėjimas, leidžia atskleisti daugybę demokratijos raidos niuansų. Nors C. Tilly'is akcentavo demokratizacijos ir dedemokratizacijos vyksmą, kaip vienas kitą neigiančius priešpriešinius procesus, o postdemokratijos sąlygomis klostosi daugybiniai politiniai hibridai, kaip ir apskritai gyvenime atsiranda vis daugiau hibridų, mes atsiliapiame į jo kvietimą siekiantiesiems demokratijos įsigalėjimo visame pasaulyje negaišti laiko pamokslaujant apie demokratijos privalumus, kuriant konstitucijas ir nevyriausybines organizacijas ar reiškiant užuojautą nedemokratinėms šalims, o stengtis integruoti į politiką pasitikėjimo tinklus, atskiriant nuo politikos kategorinę nelygybę ir kovojant prieš nepriklausomus valdžios centrus.

Pasaulyje vykstant demokratizacijos procesams, nedemokratinėms politinėms režimams ir dedemokratizacijos tendencijoms, taip pat ir senosiose demokratijose, nemažėja. Gausu ir pasitikėjimo tinklų atskyrimo nuo politikos, ir politikos ryšių su kategorine nelygybe, ir nuo valstybės nepriklausomų galios centrų. Pasitikėjimo tinklų įtraukimas į viešuosius svarstymus ir kitus viešojo gyvenimo procesus yra sveikintinas ir būtinas, siekiant pradėti demokratijos tvarumo ar jos konsolidacijos procesus. Bet šis procesas dar nėra demokratizacijos garantija, kadangi pačios formaliai demokratinės institucijos ne visiškai užtikrina pamatinius demokratinės procesus: valdžios kontrolę, atstovavimo ir dalyvavimo lygiavertiškumą. Iš dalies ir dėl to, kad demokratija reikšmingai socialinės-ekonominės nelygybės nemažina. Negebėjimas riboti socialinės nelygybės augimo jau peraugo į masinius protesto judėjimus, kurie nebūtinai gresia smurtiniais konfliktais, bet skatina abejoti demokratijos galimybėmis spręsti žmonėms aktualias problemas. Tai reiškia, kad demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų konfigūracija išlieka sudėtinga. Pastarąją reikšmingai papildo globalizuotame ir postdemokratiname pasaulyje, visiškai laisvose, juo labiau tik iš dalies laisvose šalyse veikiantys nepriklausomi galios centrai, turintys potencialą ir toliau stiprėti bei riboti valstybės galią ir autoritetą.

Dalinė Ukrainoje pastaraisiais metais vykstančių procesų analizė, pasitelkus C. Tilly'io demokratizacijos ir dedemokratizacijos ryšio koncepciją, atskleidė, kad šioje šalyje demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesai vyksta lygiagrečiai, koegzistuoja, o ne vienas kitą principingai neigia. Kiek tai yra atsitiktinė, ar vis tik universali dabarties situacija, gali atsakyti išsamesni lyginamieji tyrimai. Atliktas demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų tyrimas byloja, kad prasmingas šių dviejų procesų tęstinumas ne tik radikalių – vienas kito neigimo, bet ir lygiagrečios priešpriešos aspektais, kai šie procesai vienas kito ilgainiui nepaneigia, o tiesiog hibridizuojasi, taip pat tikrinti vienakrypčio ir vienalaikio demokratizacijos ir dedemokratizacijos procesų vyksmo prielaidą.

Literatūra

- Acemoglu, D., Robinson, J. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. London: Profile Books.
- Arora, S. (1971). Political Participation: Deprivation and Protest. *Economic and Political Weekly*, Vol. 6(3/5), p. 341–350. Retrieved January 8, 2021. Prieiga internete: <http://www.jstor.org/stable/4381555>
- Avent-Holt, D., Tomaskovic-Devey, D. (2010). The Relational Basis of Inequality: Generic and Contingent Wage Distribution Processes. *Work and Occupations*, Vol. 37(2), p. 162–193. Doi: 10.1177/0730888410365838.

- Brancati, D. (2014). Pocketbook Protests: Explaining the Emergence of Pro-Democracy Protests Worldwide. *Comparative Political Studies*, Vol. 47(11), p. 1503–1530. Doi: 10.1177/0010414013512603.
- Council of Europe Projects in Ukraine. Prieiga internete: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/projects-and-programmes>
- Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Crouch, C. (2011). Colin Crouch “Post-Democracy” – Interview. Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=FnTOiso08HM>
- Dahl, R. (2006). *On Political Equality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Democracy 2019: Democracy in decay, political participation on the rise. Prieiga internete: <https://www.opendemocracy.net/en/democraciaabierta/democracyindex2019-democracy-decay-political-participation-rise/>
- Democracy Index. (2019). A year of democratic setbacks and popular protest. The Economist Intelligence Unit. Prieiga internete: <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index-2019.pdf&mode=wp&campaignid=democracyindex2019>
- Diamond, L. (2015). Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*, Vol. 26, Issue 1, p. 141–155.
- Diamond, L. (2019). *How to Fix Democracy*. Bertelsmann Foundation. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=RtYRn1oiJ6U&ab_channel=BertelsmannFoundation
- Diamond, L., Plattner, M. (1996). The global resurgence of democracy. *Journal of Democracy*, p. 3–25. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- GDP (current US\$) – Ukraine. (2019). Prieiga internete: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?contextual=default&end=2019&locations=UA&start=2010>
- Gini index (World Bank estimate) – Ukraine. (2018). Prieiga internete: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2018&locations=UA&start=2010&view=char>
- Hogan, R. (2004). Charles Tilly Takes Three Giant Steps from Structure Toward Process: Mechanisms for Deconstructing Political Process. *Contemporary Sociology*, Vol. 33(3), p. 273–277. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1177/009430610403300302>
- Jarábik, B., De Waal, T. (2018). Ukraine reform monitor: March 2018. *Carnegie Endowment for International Peace*. Prieiga internete: <https://carnegieendowment.org/2018/03/27/ukraine-reform-monitor-march-2018-pub-75909>.
- Kagan, R. (2003). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Albert A. Knopf.
- Kitanova, M. (2020) Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, Vol. 23(7), p. 819–836. Doi: 10.1080/13676261.2019.1636951.
- Kuzio, T. (1998). *Ukraine: Nation and State Building*. London: Routledge.
- Kuzio, T. (2001). Identity and Nation-Building in Ukraine: Defining the ‘Other.’ *Ethnicities*, Vol. 1(3), p. 343–365. Doi: 10.1177/146879680100100304.
- Laurénas, V. (2018). Kuri postdemokratija? *Gerovė ir saugumas XXI amžiuje: postdemokratijos kontekstai / Welfare and Security in 21st Century: Contexts of the Post-democracy*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, p. 13–80.
- Lindegard, L., Webster, N. (2018). Decentralisation in Ukraine: Supporting Political Stability by Strengthening Local Government. *Danish Institute for International Studies*. Doi: 10.2307/resrep21435.
- McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C. (2003). Dynamics of Contention. *Social Movement Studies*, Vol. 2(1), p. 97–98. Doi: 10.1080/1474283032000062585.
- Miller, C. R. (2020). *Living under Post-Democracy. Citizenship in Fleeting Democratic Times*. Routledge. Doi: 10.4324/9780429317446.
- Peters, B. G., Pierre, J. (2020). A typology of populism: understanding the different forms of populism and their implications. *Democratization*, Vol. 27 (6), p. 928–946. Doi: 10.1080/13510347.2020.1751615.
- Ranciere, J. (1992, Original). *On the Shores of Politics*. Trans. L. Heron. London: Verso.
- Sukhanin, S. (2020). The Legalization of Ukrainian PMCs: Challenges and Opportunities. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 17 (42). Jamestown Foundation. Prieiga internete: <https://jamestown.org/program/the-legalization-of-ukrainian-pmcs-challenges-and-opportunities>
- Šerpetis, K. (2009). Simuliacija kaip aukščiausia postmodernizmo stadija. *Inter-studia humanitatis*, Nr. 9, p. 24–46.
- Tarrow, S. (2018). The Contributions of Charles Tilly to the Social Sciences. *Contemporary Sociology*, Vol. 47(5), p. 513–524. Doi: 10.1177/0094306118792214.
- Tilly, C. (2003). Inequality, Democratization, and De-Democratization. *Sociological Theory*, Vol. 21(1), p. 37–43. Doi: 10.1111/1467-9558.00174.
- Tilly, C. (2000). Processes and Mechanisms of Democratization. *Sociological Theory*, Vol. 18(1), p. 1–16. Doi: 10.1111/0735-2751.00085.
- Tilly, C. (2000). Relational studies of inequality. *Contemporary Sociology*, Vol. 29, p. 782–785. Doi: 10.2307/2654085.
- Tilly, C. (2001). Justice and Categorical Inequality. *Theory, Culture & Society*, Vol. 18(4), p. 129–133. Doi: 10.1177/02632760122051922.

- Tilly, C. (2005). Rethinking Inequality. *Polish Sociological Review*, Vol. 151, p. 207–219. Prieiga internete: <http://www.jstor.org/stable/41274927>
- Tilly, C. (2007). *Democracy*. Cambridge University Press.
- Tilly, C., Buttenwieser, J. L. (2005). *Trust and Rule*. Cambridge University Press.
- Transparency International. (2017). *Nearly six in ten americans believe the US became more corrupt in 2017*. Prieiga internete: <https://www.transparency.org/en/press/nearly-six-in-ten-americans-believe-the-us-became-more-corrupt-in-2017>
- Transparency International. (202). *Corruption and discrimination: two sides of the same coin?* Prieiga internete: <https://www.transparency.org/en/blog/corruption-and-discrimination-two-sides-of-the-same>
- Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H. E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wise, L. (2018). Setting Aside the „Others“: Exclusion amid Inclusion of Non-dominant Minorities in Peace Agreements. *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 24, Issue 3, p. 320.
- Zakaria, F. (1997). The Rise of Illiberal Democracies. *Foreign Affairs*, Vol. 6 (76), p. 22–43.

THE EFFICIENCY OF PROCESSES OF DEMOCRATISATION AND DE-DEMOCRATISATION IN THE CONTEXT OF POSTDEMOCRACY, ACCORDING TO THE CONCEPT DEvised BY C. TILLY

KONSTANTINAS LOTIUK
Klaipėda University (Lithuania)

Summary

As more and more political systems acquire signs of hybridity, and as the cycle of accountability and decision making for society becomes narrower, processes of de-democratisation emerge in democracies. Also, the result of the connection between processes of democratisation and de-democratisation becomes even more unclear. The analytical construction of post-democracy has appeared in the scientific discourse. In this article, the connection between democratisation and de-democratisation in a post-democratic environment is analysed through the concept of C. Tilly's methodologically presumed analysis of democracy. For the purpose of theoretical statement operationalisation, an analysis of the Ukrainian practice is used.

Methods: scientific literature and publication analysis, statistical analysis, case study.

Research results: The theorisation of the connection between processes of democratisation and de-democratisation which was highlighted and updated in C. Tilly's democracy research is an effective analytical tool for the development of democracy. The famous analytical triad formulated by C. Tilly (an increase or decrease in integration between interpersonal networks of trust and public politics; an increase or decrease in the insulation from public politics of the main categorical inequalities; an increase or decrease in the autonomy of major power centres) allows us to reveal the many nuances of democracy. Despite this, Tilly stresses the processes of democratisation and de-democratisation as negating each other, and multiple political hybrids unfold under post-democratic conditions. We respond to Tilly's call for those who want the worldwide establishment of democracy not to waste their time preaching about the benefits of democracy, creating constitutions and NGOs, or even expressing sympathy for undemocratic countries; but instead, to make a significant effort at integrating politics into networks of trust, insulating the main categorical inequalities from public politics, and fighting against autonomous power centres.

In a world full of processes of democratisation and de-democratisation, the number of undemocratic political regimes and undemocratic tendencies does not decrease, even in old democracies. Different cases of

trust network insulation from politics or the relationship between politics and categorical inequalities, power centres autonomous from the state, still exist. The inclusion of trust networks in public hearings and other public processes is a welcome and necessary ingredient for sustaining democracy, or at least for the beginning of its consolidation. Despite this, the process still does not guarantee democratisation, because fundamental democratic principles, such as government control, equivalence of representation and participation, are not guaranteed by formally democratic institutions themselves.

This is partly because democracies cannot significantly reduce social and economic inequality. The inability to limit the growth of social inequality has evolved into mass protest movements. They do not necessarily propose violent conflict, but rather raise doubts about the potential of democracy to solve current problems in people's daily lives. Moreover, it means that the configuration of processes of democratisation and de-democratisation remains a complex issue. The latter significantly complements autonomous power centres, which occurs both in a globalised, post-democratic world and in free and partly free countries. They have the potential to continue to get stronger and limit state power and authority even more.

A partial analysis of recent processes in Ukraine using C. Tilly's concept of the connection between democratisation and de-democratisation showed that democratisation and de-democratisation in this country take place in parallel, they coexist, and do not contradict each other in principle.

More detailed research and comparative studies are needed in order to find out whether it is a random situation, or a universal current situation. The study conducted of processes of democratisation and de-democratisation shows that it is meaningful to continue research not only into the radical opposition of these processes, but also their parallel opposition, when they do not contradict each other, but rather hybridise; and also to test the assumption of simultaneous, one-directional processes of democratisation and de-democratisation.

KEY WORDS: *C. Tilly, democratisation, de-democratisation, post-democracy, Ukraine.*

JEL CODES: I38.

Gauta: 2020-11-28

Priimta: 2020-12-16

Pasirašyta spaudai: 2021-01-10